

BLOQUE I: RAÍCES DA ARTE EUROPEA. O LEGADO DA ARTE CLÁSICA.

TEMA 1

O templo e as ordes arquitectónicas gregas. A acrópole de Atenas.

1. Contexto histórico da arte grega.

- 1.1. Época de formación (1000 – 750 a. de C.)
- 1.2. Época Arcaica (650 – 480 a. de C.)
- 1.3. Época Clásica (480 – 325 a. de C.)
 - 2.3.1. Período severo ou preclásico (480-450 a. C.)
 - 2.3.2. Período clásico pleno (450 – 400 a. C.)
 - 2.3.3. Século IV ou posclásico (400 – 325 a. C.)
- 1.4. Época Helenística (325 – 30 a. de C.)

2. O templo grego.

- 2.1. Orixe do templo grego
- 2.2. Características de templo grego
- 2.3. Partes constitutivas do templo grego
- 2.4. Tipoloxías de templos

3. As ordes arquitectónicas gregas.

- 3.1. Orde dórica
- 3.2. Orde xónica
- 3.3. Orde corintia

4. Prácticos.

- O Partenón
- O Erecteion.
- O Atenea Niké

A cultura grega é a **base** sobre a que se asenta **toda a cultura occidental**, polo que o estudio da súa arte ten para nós unha importancia esencial. No mundo grego aparecerán por primeira vez elementos fundamentais da cultura occidental tales como o **humanismo**, o **pensamento racional e científico**, a **democracia**. Será durante os **séculos V e IV** cando, nas pequenas **polis gregas** (especialmente en Atenas), se dean as circunstancias que permitirán unha **eclosión artística e cultural absolutamente excepcional**.

Como **antecedentes** desta explosión cultural e artística, ademais das culturas orientais como a **mesopotámica e a exipcia**, debemos citar a arte **minoica** ou **cretense** (Cnossos, Festos, Malia) situada xeograficamente na illa de **Creta** e a **micénica** (máscara de Agamenón, puerta de los leones) desenvolta nas cidades continentais do Peloponeso como Micenas e Tirinto.

1.- CONTEXTO HISTÓRICO DA ARTE GREGA

Audiovisual presentación: Grandes civilizacións Grecia (13')

<https://www.youtube.com/watch?v=cyvNgDMZEdw>

1.1. ÉPOCA DE FORMACIÓN (1000–780 a. C.): Período un pouco posterior á **invasión de Grecia polos pobos dorios** (lenda dí que os gregos descendían dun pai común, Heleno, entre cuíos descendentes figuraban Eolo, Doro, Aqueo e Ión; de ahí a división dos gregos en eolios, doios, aqueos e jonios) que **introduciron o ferro** e que supuxeron un **retroceso cultural** fronte ó esplendor da anterior cultura micénica. **Pérdese a escritura** e case non hai restos artísticos, tan só **cerámica decorada** con motivos xeométricos.

1.2. ÉPOCA ARCAICA (650–480 a. C.): Empeza o **espertar do mundo grego**, pasándose dunha **sociedade agraria** e pechada a unha **sociedade urbana e comercial**, nacen as **polis** (pequenas cidades – estado que se autogobernan), iníciáanse as **colonizacións gregas** fundándose colonias a través do **Mediterráneo**. O comercio (triloxía) e as colonizacións poñerán en contacto ós gregos con **outras culturas e artes** –Exipto- das que asimilarán algúns elementos.

Durante esta época as **polis gregas** (comunidade política que se administraba por si mesma, constituída xeralmente por unha agrupación urbana e o territorio circundante) estarán rexidas por **gobiernos oligárquicos ou aristocráticos** (o poder concéntrase nun reducido grupo de persoas), sen embargo a **polis de Atenas** iniciará, a finais desta época, o camiño que desembocará na época clásica, na **Democracia**.

Na época arcaica a arte grega comeza a dar os seus **primeiros pasos e na escultura** observárase o influxo exipcio, aínda que haberá elementos especificamente gregos (corpos espidos). Debemos estudar en escultura as representacións dos **kouroi** (estatuas de atletas espidos) e das **korai** ambas **ofrendas votivas** aos deuses.

1.3. ÉPOCA CLÁSICA (480 – 325 a. C.): Época de **máximo esplendor** do mundo grego e especialmente dunha polis, **Atenas**. Podemos distinguir tres períodos que, a nivel artístico, denominaremos: **Severo ou Preclásico**, **Clásico Pleno** e **Século IV ou Posclásico**.

1.3.1. PERÍODO SEVERO OU PRECLÁSICO (480 – 450 a. C.): Inicianse unha serie de cambios que conducirán ó período de esplendor do mundo grego: a **polis protagonista será Atenas** que comeza a desenvolver a Democracia (goberno do pobo). A nivel artístico **as esculturas empezan a superar a rixidez das arcaicas e buscan plasmar a beleza, o movemento, a harmonía...** Un exemplo na escultura deste período é o **Auriga de Delfos**.

1.3.2. PERÍODO CLÁSICO PLENO (450 – 400 a. C.): Atenas será a grande protagonista deste período: en Atenas triúnfalo “sistema democrático” e a arte e a cultura brillarán con todo o seu esplendor. Neste esplendor inflúen de forma notable **as Guerras Médicas** que a **comezos do século V** enfrontaron a gregos e persas.

Os **persas ou medos** conseguirán crear un enorme imperio no Próximo Oriente mediante a conquista; o seu seguinte **obxectivo será conquistar as polis gregas de Asia Menor** (actual Turquía): a **rebelión destas polis** en contra do dominio persa e a **axuda recibida doutras polis gregas como Atenas** fixo que **os persas intentaran conquistar Grecia** e castigar ás polis que axudaran ás cidades – estado de Asia Menor: de forma sorprendente **os persas son derrotados polos atenienses na Primeira Guerra Médica** e Atenas convértese na polis máis importante.

Tras un período de calma, os persas inician unha nova ofensiva, dando

comezo á **Segunda Guerra Médica** na que o **triunfo volve ser das polis gregas encabezadas por Atenas**. Os persas retíranse de Grecia e devolven a liberdade ás polis gregas de Asia Menor. Este **enfrentamento cos persas** quedará gravado na memoria colectiva dos gregos coma a **loita da forza, a barbarie, a irracionalidade (o persa) contra a civilización, a intelixencia e a racionalidade (o grego)**, co triunfo destas últimas.

No mundo da arte isto representárase a miúdo no campo escultórico a través da **loita entre centauros** (forza, barbarie, irracionalidade) e **os lapitas** (civilización, intelixencia, racionalidade).

Para Atenas as Guerras Médicas provocan dúas consecuencias:

A) **A consolidación da Democracia:** A necesidade de defender a cidade dos ataques persas **fixo que todos os cidadáns de Atenas** participasen no **exército**, que ata ese momento fora un privilexio exclusivo da aristocracia. **A partir da súa participación no exército, os cidadáns esixen dereitos políticos plenos e participación no goberno da polis: triúnfalo así a Democracia** que acadou o seu máximo esplendor durante **o goberno de Pericles**: é a denominada **era de Pericles (450 – 400)**. Este xefe de goberno consegue a plenitude de dereitos para todos os cidadáns. Este período de **triunfo da Democracia** en Atenas coincide co **esplendor da arte grega** e non por casualidade.

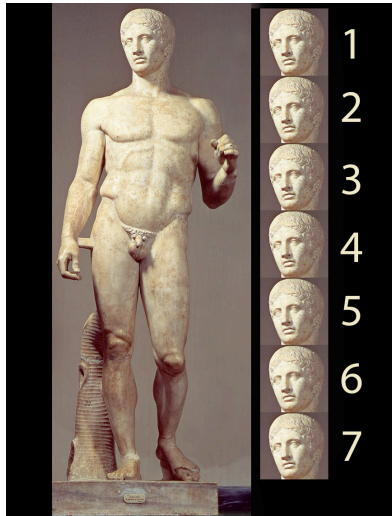
Pobación formada por **ciudadanos** (con dereito a voto) e **non ciudadanos** (extranxeiros residentes ou metecos e os escravos. **Só podían votar os varons adultos que fosen ciudadanos e atenienses**, deixando fora a mulleres, nenos, escravos e metecos (persoas libres sen dereitos). Cada polis ou cidade-Estado considerábase como unha especie de **nación independente**, considerando **extranxeiros aos cidadáns das outras polis**).

Diferencias entre la democracia ateniense y las democracias actuales	
Democracia ateniense	Democracias actuales
Democracia esencialmente directa. Eventualmente, todos los ciudadanos participaban del gobierno.	Democracia representativa (elegimos a otros que deciden por nosotros)
Élite ciudadana: los ciudadanos son una minoría masculina.	La ciudadanía es universal.
Es esclavista.	La libertad es un derecho anterior al Estado.
El ciudadano está obligado a participar en el gobierno.	El individuo es libre de participar o no del gobierno.
Se circunscribe al territorio de la ciudad y a sus alrededores.	Es nacional, comprende a varias ciudades y al territorio rural.
Las elecciones son por sorteo. Sólo los cargos superiores son electos y anuales.	El sorteo es la excepción. Todos los cargos de representación son electos.

Audiovisual sobre a Democracia (2,40)
<https://www.youtube.com/watch?v=FdGY7aTpknI>

B) O “imperialismo” ateniense: Atenas sae moi fortalecida da súa vitoria sobre os persas; o seu prestixio fronte ás demais polis gregas permitíralle a **creación dunha liga ou asociación de polis gregas**: a **Liga de Delos** coa misión de manter un **exército e unha flota comúns** en previsión dun novo ataque persa. Atenas dirixirá a Liga, **tomará decisións e cobrará impostos ás outras polis para manter o exército e a flota**: estes tributos serán depositados e custodiados na illa de Delos; o **tesouro de Delos** será levado a Atenas e utilizado na súa maior parte para **reconstruír a cidade** que tralas guerras quedara en moi mal estado.

Pericles (450-400 a. C.) co diñeiro obtido da Liga, emprendeu en Atenas un **programa extraordinario de construcións** centrado especialmente na **Acrópole** (lugar fortificado na parte máis alta das cidades gregas da antigüidade). Este é o momento no que o escultor **Fidias** executa as súas maxistras obras. Estamos diante do **período de maior esplendor da arte ateniense**, esplendor que se debeu á confluencia de varias circunstancias, entre as que se atopan: **uns artistas que podemos definir como xenios** e un contexto histórico, político, social e económico favorable. Nesta **etapa de esplendor** sitúase a creación do **canon por Policleto** no seu **Doríforo** e a perfección da obra de **Fidias no Partenon**.

Doriforo de Policleto

Parcas (deidades do nacemento e da morte) frontón este do Partenón Fidias

Audiovisual sobre a Acrópole de Atenas – Canal Historia (2,17)

https://www.youtube.com/watch?v=joy9xOXR_hsc

Audiovisual sobre a Atenas de Pericles (10)

<https://www.youtube.com/watch?v=bf-5uNp2qWc>

1.3.3. SÉCULO IV OU POSCLÁSICO (400 – 325 a. C.): O século V remata cunha nova guerra, pero esta vez serán as **propias polis gregas** as que loiten entre si. *As Guerras do Peloponeso* (431-404 a. C.) enfrontan a **Atenas** (*Liga de Delos*) e **Esparta** (*Liga do Peloponeso*) (como consecuencia do imperialismo da primeira) co **triunfo final de Esparta**. Estas guerras non suporán un novo período de esplendor senón, polo contrario, **a decadencia das polis**. (Atenas quedou arrasada e non puido recuperar o seu esplendor anterior). Os seus constantes enfrontamentos serán **aproveitados polo rei de Macedonia, Filipo II**, que invadirá Grecia. Así, **dun sistema político democrático e fragmentado, pasarase a un sistema monárquico e centralista que aspirará a converterse nun Imperio co fillo de Filipo II, Alexandre Magno**.

A arte verase profundamente afectada por esta **crise**: a harmonía, a proporción, o ideal de beleza entrarán en crise do mesmo xeito que a democracia e as polis.

1.4. ÉPOCA HELENÍSTICA (325 – 30 a. C.): Con **Alexandre Magno remata definitivamente o sistema das polis e da democracia en Grecia**. Á súa morte os territorios que conquistara (no seu “soño” de crear un grande imperio) son **repartidos entre os xenerais do seu exército**: constitúense os chamados **reinos helenísticos**, que, mantendo un **substrato cultural grego**, presentan a estrutura propia das monarquías de corte imperial (luxo, fastosidade, poder absoluto dos monarcas...). No ano 30 a. C. o último reino helenístico –Exipto– é conquistado polos romanos (Octavio Augusto). **No campo artístico ráchase totalmente co ideal clásico e triúnfan a emoción, o sentimento, sobre a razón.**

É na evolución deste contexto histórico no que debemos comprender a cultura e a arte gregas para as que serán conceptos clave o home, a natureza, a razón, a beleza, a harmonía e a proporción.

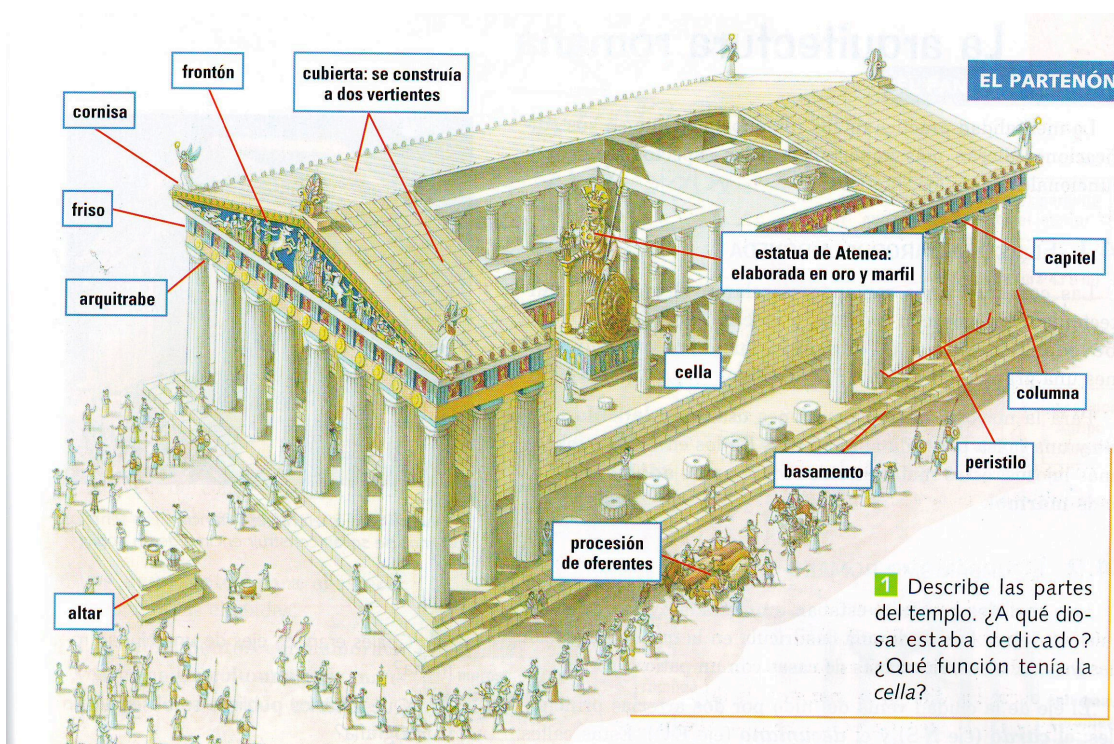
Para a arte grega o centro de interese será o ser humano: a arte está realizada á medida do home e este será o seu gran protagonista como recolle a sentenza de Protágoras no século V: o home é a medida de tódalas cousas. Por iso en Grecia todo se fará para que o home goce, aparecendo a idea de beleza: a Arte buscará a Beleza por si mesma, non só pola finalidade relixiosa (como sucedía en Exipto) senón tamén para que o ser humano goce.

Para que unha obra sexa bela debe ser proporcional e harmónica por iso desenvolven o estudo do cálculo e da matemática: o artista grego someterá constantemente as súas obras ás proporcións matemáticas, tanto as arquitectónicas como as escultóricas.

2. O TEMPLO GREGO

Nas artes prehelénicas (cretense e micénica) o edificio por antonomasia era o palacio: o templo será a creación fundamental do mundo grego (haberá outro tipo de construcións, pero será o templo o edificio máis importante e sobre todo o que máis investigaron os gregos).

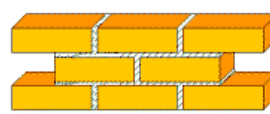
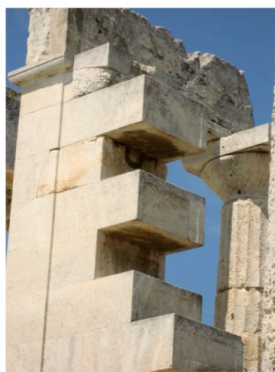
2.1 A ORIXE DO TEMPLO GREGO: A forma procede dunha sala rectangular que había nos palacios micénicos e que recibía o nome de MEGARÓN: adoitaba ter no centro un fogar (hoguera) rodeado por catro columnas; pero a función de Megarón era civil (primeiro para recibir os invitados, logo para banquetes rituais e, tras a invasión dos dorios usado tamén para dar culto aos deuses e para depositar exvotos). Os gregos recollen este modelo pero aplícano a un edificio relixioso: o templo.

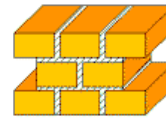
Nos comezos da súa historia os gregos non construían templos xa que adoraban ás forzas da Natureza á que lle rendían culto ó aire libre colocando un altar no que os fieis facían os seus sacrificios ás divindades. Co paso do tempo, as divindades identificáranse con figuras humanas polo que se necesitou construír un edificio que albergase a imaxe da deidade: **o templo**.

2.2 CARACTERÍSTICAS DO TEMPLO GREGO

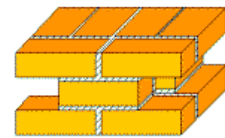
- **MATERIAIS:** Ó principio os templos eran de **madeira** pero xa na época arcaica e de forma definitiva construíranse en pedra. Buscando a beleza utilizan o mármore, pedra luxosa e elegante, agora ben, o seu **elevado prezo** fará que empreguen pedras máis baratas e menos elegantes que cobren con **estuco** (pasta branca) tratando de imitar o mármore. Os muros constrúense de sillares isódomos (pedra de cantería).

APAREJO A SOGAS

APAREJO A TIZONES

APAREJO A SOGAS+TIZONES

- **POLICROMÍA:** Os templos gregos estaban pintados con cores diversas (hoxe a penas o podemos apreciar polo deterioro que sufriron), xeralmente moi vivas e contrastadas (azuis e vermellas); as tellas estaban pintadas con moitas cores; os frisos, frontóns, métopas, tríglifos..., estaban policromados.
- **PLANTAS:** A planta do templo era rectangular (aínda que había templos circulares chamados tholos): O templo **non se utilizaba para acoller ós fieis**. Non era un lugar de culto. Só era o lugar onde vivía a divindade. As cerimonia de culto e as procesións en honor da divindade celebrábanse **fóra do templo**, diante dun altar preparado ó efecto: isto permite entender a importancia que os gregos lle deron á aparencia externa dos templos, en cambio non conquistan ou dominan o espazo interior (por exemplo non empregan cubertas curvas). Por estas e outras características o templo constrúese de maneira que invita ó espectador a rodealo totalmente como se tratase dunha escultura exenta. Pódese afirmar que os templos gregos máis que arquitecturas son enormes esculturas.

- **CUBERTAS:** Como xa dixemos, as cubertas son *alinteladas* (coñecían o arco e a bóveda pero non os empregaban) e, aparentemente triúnfan as **liñas rectas** polo que as construcións **son claras e racionais**. O templo grego preséntase como unha **arquitectura sinxela** que non crea grandes problemas construtivos: **no exterior ten un tellado a dúas augas que se organiza na parte dianteira e traseira cun frontón triangular: toda esta cuberta apoiábase sobre as columnas e os muros**.
- **PROPORCIÓN:** Toda a estrutura do templo estaba feita conforme a **rigorosos cálculos matemáticos**; con isto **buscaban a proporcionalidade, a harmonía, en resumo, buscaban o seu ideal de beleza**. Nalgúns templos (Partenón) os arquitectos fixeron unhas **correccións ópticas nas proporcións**, correccións que resultan imperceptibles para o espectador (o **entablamento e os escalóns encúrvanse** lixeiramente cara a dentro; os **intercolumnios** presentan pequenas alteracións nas distancias; as **columnas das esquinas** son máis anchas có resto, as columnas inclínanse un pouco cara a dentro...): **a finalidade destas correccións era a de que o ollo humano vira o templo harmónico e proporcionado**.

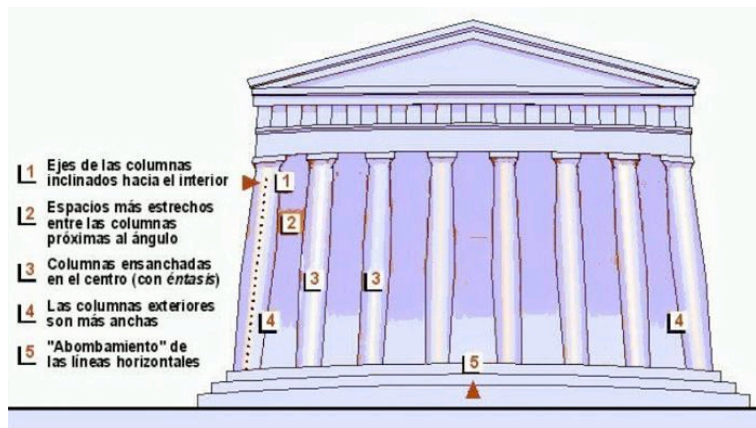

Imagen 1

El templo con las correcciones ópticas.

Imagen 2

El templo sin correcciones visto por el ojo humano

Imagen 3

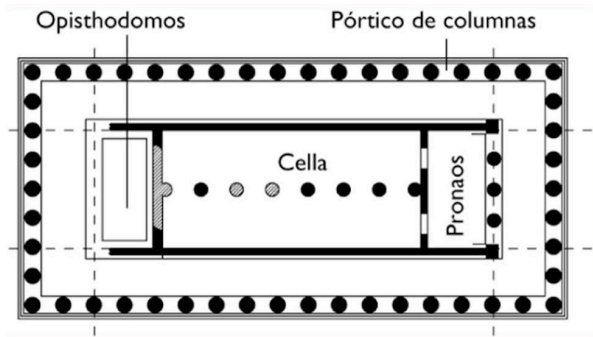
El templo así como está construido pero que nuestra vista percibe como la Imagen 1

2.3. PARTES CONSTITUTIVAS DO TEMPLO GREGO

Constaba de tres salas ou estancias: **Pronaos**, **naos ou cella** e **opistodomos**; os templos grandes viñan tendo as tres, os **pequenos** podían carecer da **pronaos** ou do **opistodomos** ou **ben de ambos** (neste último caso só tiñan cella ou naos).

PRONAOS: especie de **vestíbulo** que precedía á cella

CELLA OU NAOS: estancia máis importante do templo xa que era o **lugar sagrado** onde se gardaba a **imaxe da divindade**. Nos templos grandes (como o Partenón) viña estando dividida en tres naves separadas por unha columnata (fila de columnas) de dous pisos que sostíña o teito; había numerosos **exvotos** (figuras que se ofrecían á divindade) polo chan ou colgados das paredes.

OPISTODOMOS: estancia situada detrás da naos e xeralmente sen comunicación con ela (separadas por un muro); ó opistodomos podíase acceder pola fachada posterior do templo; utilizábase como **lugar no que se depositaban os tesouros destinados á divindade**. Nos templos gregos non existía a idea dunha fachada principal tan clara como nos templos cristiáns.

Audiovisual templos gregos: partes e tipoloxía (1,14)

https://www.youtube.com/watch?v=sswK0_YfIts

2.4. TIPOLOXÍAS DE TEMPLOS:

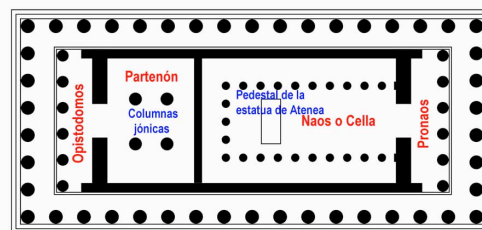
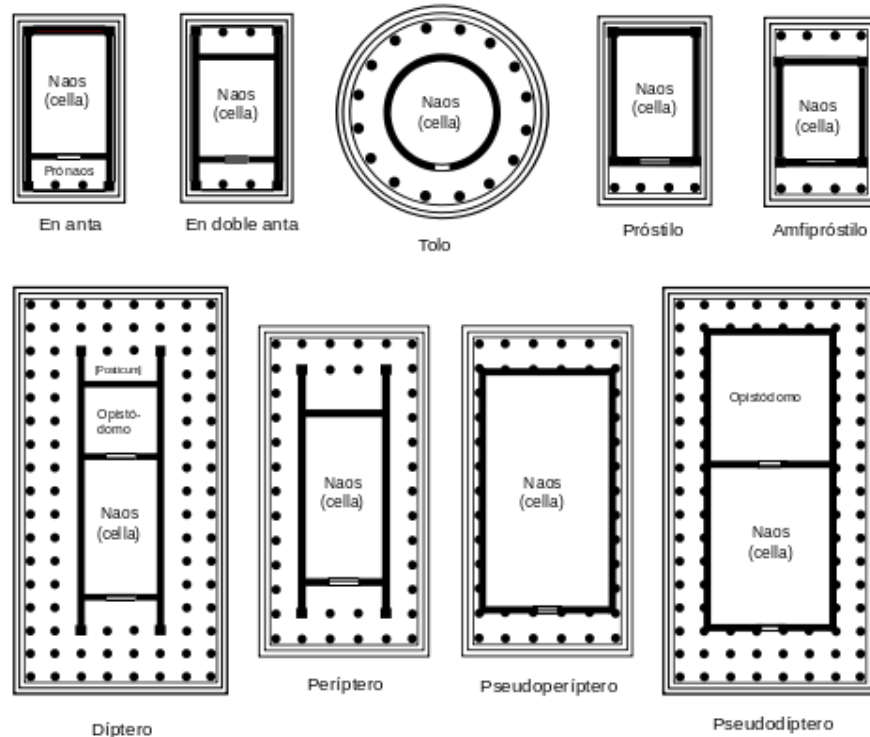
Nos templos rectangulares (os máis empregados), **os lados do rectángulo chámanse fachadas**: as **dos lados curtos** son as **fachadas principais** e as **dos lados longos** as **fachadas laterais**.

Xeralmente os templos gregos presentan columnas no seu exterior recibindo diferentes nomes:

- **Perípteros**: templos rodeados por unha fila de columnas exentas. Exemplo: **PARTENÓN**.
- **Dípteros**: rodeados por unha dobre fila de columnas exentas. Exemplo: **ARTEMISIÓN DE ÉFESO**.
- **Próstilos** (pro=diante + stilo=columna): **só teñen unha fila de columnas na fachada principal, no resto do templo, muro**. Exemplo: **ERECTEION**.
- **Anfipróstilos** (anfi=a ambos lados + pro=diante + stilo=columna): **teñen unha fila de columnas na fachada principal e posterior, no resto, muro**. Exemplo: **ATENEA NIKÉ**.

- **In antis** (con *antas*, é dicir, pilastras): o muro prolóngase ata a fachada principal e no centro dela sitúanse dúas columnas, o resto do templo está rodeado por muro. Exemplo TESOURO DOS ATENIENSES.

- **Ápteros** (moi raramente carecen de columnas. Non son habituais)

Partenon (períptero=rodeado por unha fila de columnas)

D.- EVOLUCIÓN DE LA ARQUITECTURA

1.- PERIODO ARCAICO S. VII al VI A. C.

EJEMPLOS:

EL ARTEMISIÓN DE EFESO:

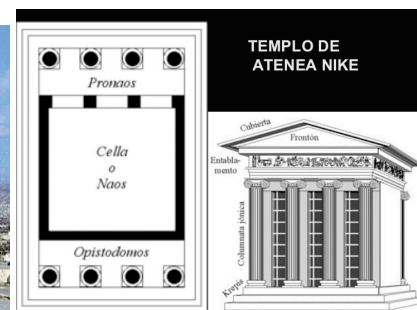
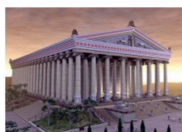
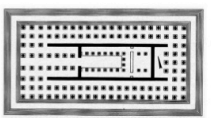
550º.C.

Templos de orden jónico, muy escasos en Época Arcaica, destaca el ARTEMISIÓN DE EFESO,

Proyecto majestuoso, modelo DIPTERO aparenta un bosque de columnas

Construcción en mármol.

Parte inferior de las columnas decoradas con relieves

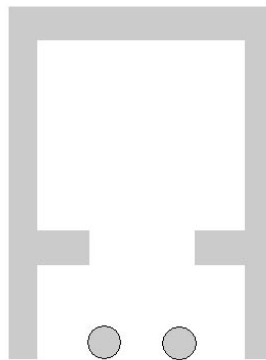
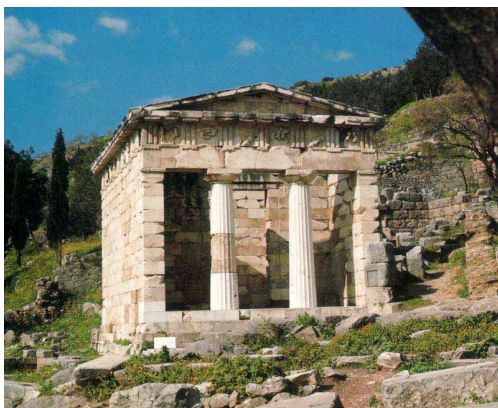

Artemisión de Efeso (díptero=rodeado por dobre fila de columnas)

Atenea Nike (anfipróstilo con fila de columnas diante e detrás)

Erechtheion y Tribuna de las Cariátides (próstilo unha fila de columnas na fachada principal)

Tesoro de los Atenienses (in antis con dúas columnas na fachada principal)

O espazo que queda entre as columnas e o muro interior do templo (o que rodea as estancias ou salas) chámase **peristilo** (**per**=arredor + **stilo**=columna).

Segundo o **número de columnas que teñan na fachada principal e posterior** fálase de templos:

In antis = dúas columnas

Tetrástilos = catro columnas

Hexástilos = seis columnas

Octástilos = oito columnas (é estraño atopalos, aínda que o Partenón, o máis importante templo grego, é octástilo).

Decástilo = dez columnas

Dodecástilo = doce columnas

En xeral, o número de columnas das fachadas principal e posterior **non pasaba de seis**, aínda que como vemos, hai excepcións (Partenón)

Na **busca de harmonía, proporción, beleza**, as fachadas laterais adoitan ter o **dobre de columnas máis unha** cás fachadas principal e posterior (Partenón = 17 x 8).

O templo ideal para o grego era o templo de pequenas dimensións (exemplo = Atenea Niké), é dicir o templo feito a escala humana e a medida do ser humano; a grandiosidade do Partenón (froito do esplendor ateniense) constitúe unha excepción, sen embargo hai que dicir que o Partenón, aínda que é grande, **semella un templo feito á medida do ser humano**.

Audiovisual O Partenon (2,40)

<https://www.youtube.com/watch?v=DIuerSnaREU>

3. AS ORDES ARQUITECTÓNICAS GREGAS

Audiovisual templos gregos: partes e ordes (4)

<https://www.youtube.com/watch?v=j-aiclwP6PY>

O mundo grego, preocupado pola proporción, a harmonía, a beleza, **buscará a relación proporcionada entre columna, elemento sustentante da columna e elemento sustentado pola columna**. Da conxunción destes tres elementos nacen as ordes arquitectónicas nas que **as relacións entre as partes se basean en rigorosas proporcións matemáticas buscando a beleza e harmonía do conxunto**. As ordes arquitectónicas establecéronse con rapidez: a **dórica e xónica** xa aparecen definidas no século VI; a **corintia** é posterior, da segunda metade do século IV a.C.

3.1. ORDE DÓRICA: É a máis antiga e menos ornamentada, a máis xeométrica. Aparece na Grecia continental e presenta similitudes coas columnas cretenses e micénicas. O edificio grego de orde dórica presenta de abaixo arriba os elementos seguintes:

ESCALEIRAS: Chámanse **crepidoma** e ten tres banzos: os inferiores denomínanse **estereóbato**; o superior **estilóbato** e é sobre o que se apoia directamente a columna.

COLUMNA: carece de basa polo que o fuste se apoia directamente sobre o estilóbato. **Fuste:** percorrido verticalmente por **estrías** vivas (en torno a 16-20 unidas por tres liñas horizontais que forman o **astrágalo**), sofre un **abombamento** na parte central chamado **éntase** (se o fuste non presentara este abombamento parecería afundirse no centro: é unha **corrección óptica**)

Collariño: peza que **separa o fuste do capitel**

Capitel: é **sinxelo e xeométrico** (pouco naturalista); composto por dúas partes ou pezas: a **inferior** é unha moldura convexa e chámase **equino**; a **superior** é cuadrangular, chámase **ábaco**. A columna dórica evolucionou desde a época arcaica (pouco proporcionada, pequena e ancha) ata a época clásica (máis proporcionada, alta e estreita).

Relacionase co corpo **masculino**.

ENTABIAMENTO: parte da construción **situada enriba das columnas**. De abaixo arriba consta das partes seguintes:

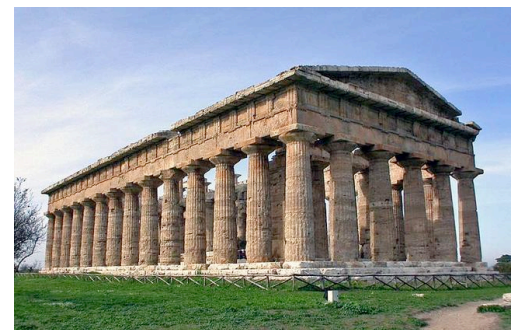
Arquitrabe: viga horizontal (liso)

Friso: viga horizontal dividida en **tríglicos** (partes cuadrangulares percorridas verticalmente por tres estrías) e

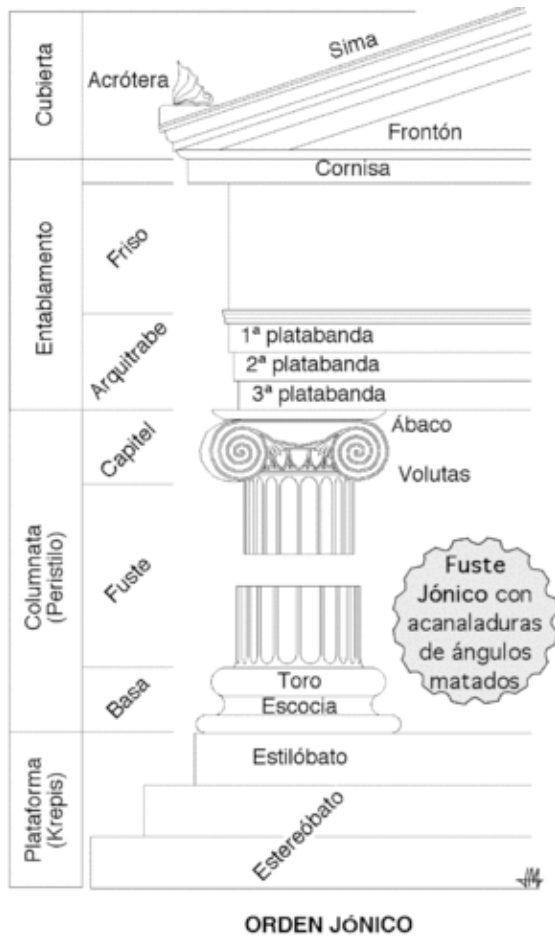
métopas (partes cuadrangulares lisas que poden ser sen decoración ou **decoradas con relevos**: isto último é o máis habitual): tríglicos e métopas sucédense ritmicamente ó longo de friso (tríglico – métopa, tríglico, métopa ...) e o seu ritmo contrasta coa sucesión das columnas.

Cornixa: parte sobresaínte **situada debaixo do tellado** (a dúas augas). A cornixa remata nas súas esquinas en **acróteras** (pedestais con adornos vexetais e animais) en calquera das tres ordes. **Nas fachadas máis estreitas forma un triángulo sobre a cornixa (frontón onde atopamos o tímpano)**

Ex: Templo de Hera en Argos (VII - VI a. C.)

3.2. ORDE XÓNICA: Parece que a súa **orixe está nas polis gregas de Asia Menor** e polas súas características decorativas semella ter unha certa **inspiración oriental**. A orde xónica é **máis graciosa e refinada, máis elegante, lixeira e alta** cá dórica. A columna xónica relaciónase co corpo **feminino**

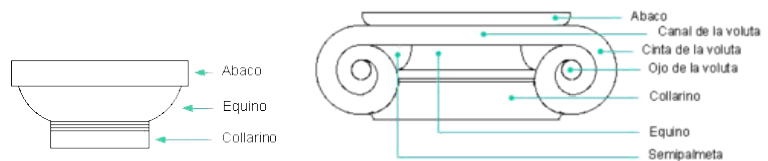

ESCALEIRAS: iguais ás de orde dórica, pero neste caso, entre o estilóbato e a base da columna presenta un **plinto**.

COLUMNA: Basa: formada por **molduras convexas** chamadas **toros** e unhas **molduras cóncavas** situadas no medio dos toros chamadas **escocias**.

Fuste: máis esvelto e alto có dórico; percorrido verticalmente por **acanaladuras** (en torno a 24) máis profundas ás do fuste dórico e rematadas en redondo nos extremos. O fuste **non ten éntase**.

Capitel: formas inspiradas na Natureza; reconecido polas volutas ou espirais coas que se adorna. Segue a ter **colariño e ábaco** como o anterior e é o equino o que se transforma en volutas.

ENTABIAMENTO: dividido de abaixo arriba en:

Arquitrabe: formado por tres bandas ou franxas horizontais lisas, cada unha delas sobresaen un pouco con respecto á inmediata inferior.

Friso: diferénciase do dórico en que é **continuado**, podendo aparecer **liso** (sen decoración) ou **decorado con relevos continuados** (permite contar unha historia sen interrupcións).

Cornixa: igual cá dórica.

Exemplo: Templo de Artemisa en Efeso (VI a. C.)

3.3. ORDE CORINTIA: A máis tardía e máis ornamentada (segunda metade do século IV a. C.); en realidade non é máis ca **unha variante da orde xónica**, diferenciándose dela tan só no capitel no que aparecen pequenas **volutas na parte superior** mentres que a inferior se **decora con follas de acanto**. Empregarase moito na época helenística.

Como soportes ornamentais empregáronse tamén **en lugar de columnas figuras femininas chamadas cariátides e masculinas ou atlantes**.

Nas tres ordes gregas, os templos cubertos a dúas augas, formaban nas fachadas anterior e posterior unha superficie triangular ou frontón no que o espazo interior se denomina tímpano.

A súa decoración pon de manifesto a **necesidade de colaboración entre arquitecto e escultor** xa que o artista debía **adaptar as figuras e as actitudes** ó lugar dispoñible. As composicións soen ser **simétricas** a partir do eixe central ocupado xeralmente pola **figura do deus venerado** no templo. Os temas moi variados, son de carácter mítico – narrativo.

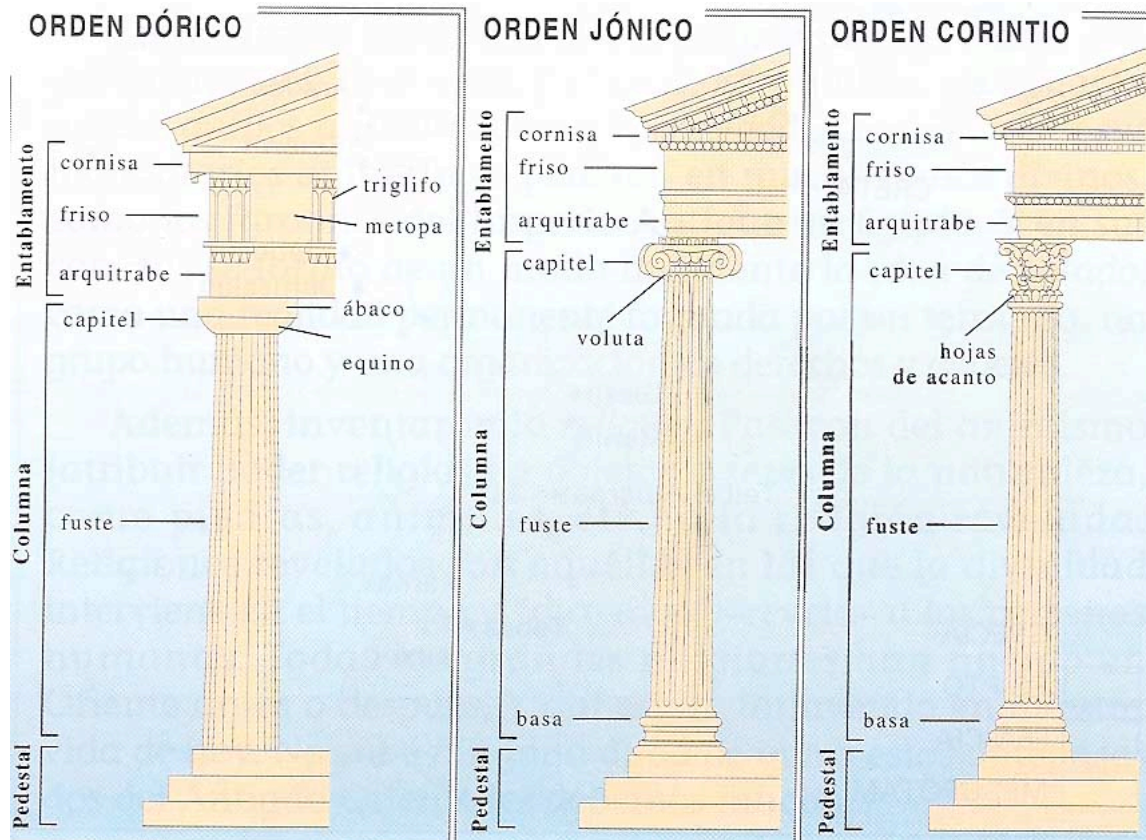
A arquitectura grega, ó contrario da romana, non se interesou polo espazo interior.

A existencia das ordes proporcionaba unha vantaxe ós arquitectos gregos, xa que funcionaba coma un sistema de selección de solucións. **Todos tiñan que traballar dentro dos límites impostos pola NORMA** (orde). Pero as ordes eran flexibles e ás veces artellábanse solucións que supuñan variacións. Cando a proposta era valorada positivamente, pasaba a **formar parte da tradición**. Deste xeito, **as ordes foron evolucionando**

ata acadar unha perfección dificilmente superable en esplendor, un exemplo é o Partenón de Atenas.

Cariátides Erecteion (s. V a. C.)

Audiovisual resumen (44)

<https://www.youtube.com/watch?v=WtpZ0fX4kjU>

4. PRÁCTICOS

ACRÓPOLE DE ATENAS (lugar fortificado na parte máis alta das cidades gregas da antigüidade)

Parte **fortaleza**, parte **santuario** (*residencia dos deuses*), no s.V asume unha terceira función: **ser símbolo e orgullo da cidade de Atenas**, ser a súa imaxe ideal, co paradoxo de ter sido rematada cando esa cidade estaba sendo derrubada na *Guerra do Peloponeso* e o modelo democrático tocaba á súa fin.

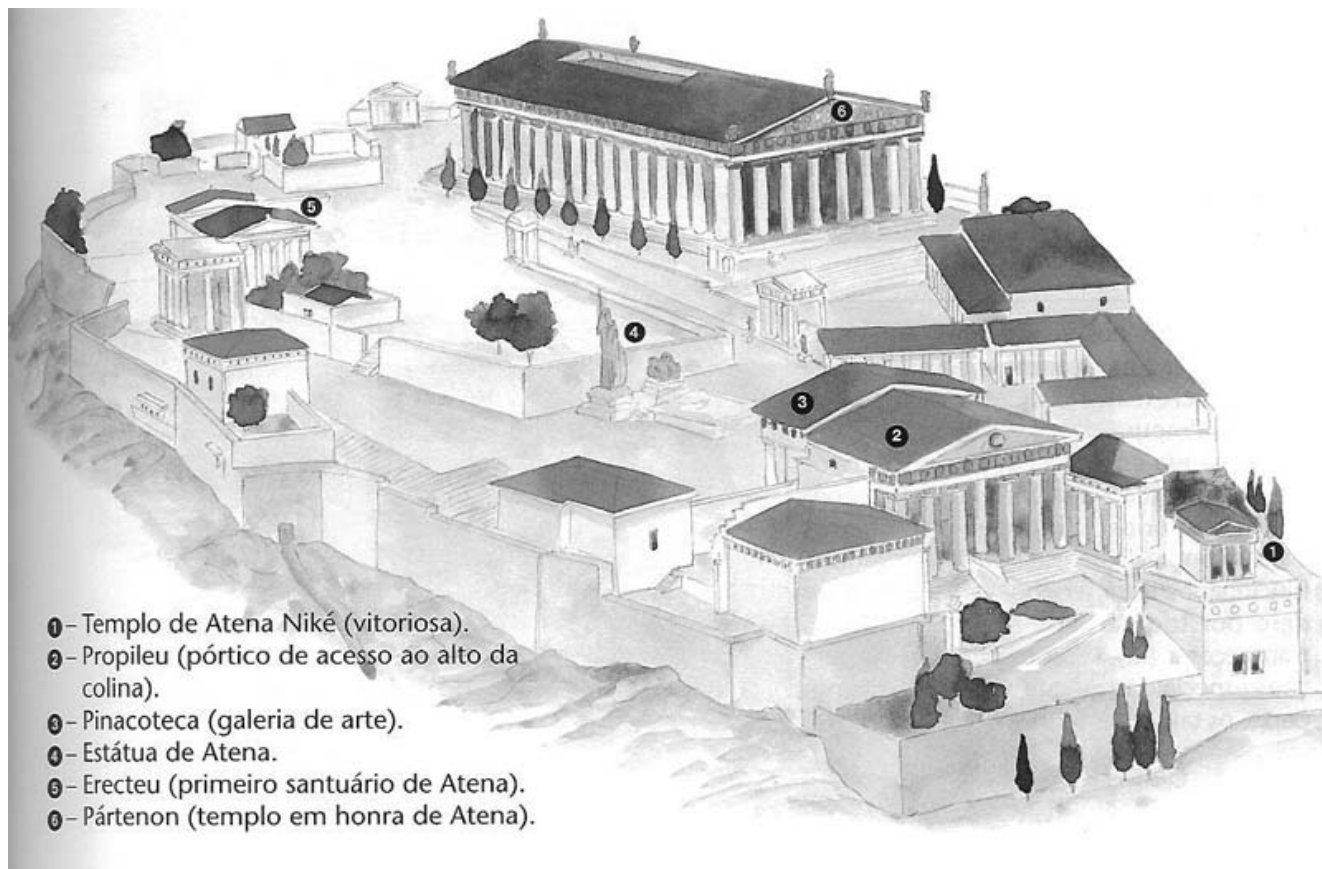
Ocupa unha extensión inferior a tres hectáreas. Debido á súa excelente situación (leste de Atenas), os asentamentos neste lugar comezaron na época neolítica, iniciándose posteriormente a construción de monumentos relixiosos, feito que dou lugar á formación do **máis importante conxunto arquitectónico grego realizado na segunda metade do s.V a.C.**

A Acrópole xa existía no período arcaico, pero foi destruída durante as *Guerras Médicas*. Ó finalizar estas guerras, **Pericles** acometeu a súa **reconstrución** contando coa colaboración de artistas como **Fidias**.

A Acrópole é un **excelente exemplo de deseño de conxunto** aproveitando un **chan irregular**. Este deseño significa establecer unha harmonía espacial entre varios edificios independentes, cada un coa súa individualidade formal.

A súa estrutura é a propia dun santuario helénico: rodeada dunha **muralla que delimita un lugar sacro** e no interior sitúanse distintos edificios: a **porta monumental ou Propileos**, templos como o **Pártenon**, o de **Atenea Niké**, ou o **Erecteion** e outras construcións como pórticos e pinacotecas xunto a esculturas exentas.

Os edificios, variados en tamaño e colocación, están **fisicamente illados**, pero interrelacionándose e intégranse dentro do espazo sagrado coa repetición constante dun mesmo elemento: **A COLUMNA**.

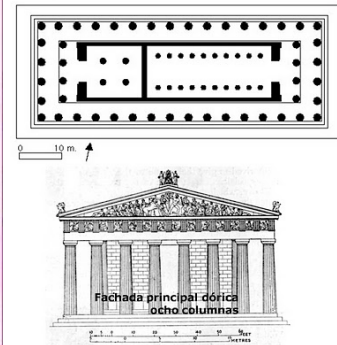
O PARTENÓN

1. Clasificación: cronoloxía, estilo, obra, etc.

Arquitectura relixiosa grega, etapa clásica, s.V a. C. (segunda metade 447 – 432 a. C.)

Obra: o Partenón, templo **períptero e octástilo e dórico**, con **catro columnas xónicas** no seu interior.

Autores: **Ictinos e Calícrates**, baixo a dirección de **Fidias**, escultor do período clásico grego.

2. Contexto histórico.

Este contexto histórico é válido para toda a arquitectura da acrópole ateniense e tamén para escultura do pleno clasicismo con escasas modificacións.

O Partenon foi construído despois da segunda *Guerra Médica* (enfrentamento das polis gregas co imperio persa) na segunda metade do s. V a. de C. É froito e ó mesmo tempo **símbolo da Atenas clásica** e do seu modelo político por excelencia, a **democracia que consegue o seu momento máis brillante baixo o mandado do maxistrado Pericles**. Neste momento, **tódolos cidadáns tiñan igualdade ante a lei** aínda que representaban **só entre o 15% e o 20%** da sociedade ateniense; o resto dos habitantes eran metecos (homes libres que non posuían dereitos políticos) e escravos.

A polis de Atenas, vencedora do imperio persa, vai empregar en beneficio seu o **Tesouro da Liga de Delos** destinado por tódalas polis **para a** defensa ante posibles ataques exteriores. **Pericles** con este diñeiro **vai empezar a construción e reconstrución dunha serie de monumentos** - a maioría na Acrópole- que serán expresión grandiosa da súa época e símbolo da superioridade de Atenas sobre as outras polis. **Constrúense templos como o Partenon, o Erecteion ou o Atenea Niké en honor ós deuses**, pero tamén e sobre todo, se levantan espazos ó servizo da democracia como as **ágoras**. As ágoras son **prazas públicas** no centro das cidades **rodeadas de edificios porticados que servían de lugar de reunión**, para a celebración de asembleas de cidadáns e tamén para o **mercado**.

En Grecia, a arquitectura oríentase a **proporcionar ó cidadán o marco adecuado para o desenvolvemento da vida da polis**, por iso ademais de templos e prazas se constrúen **edificios civís** como: teatros, odeóns (para realizar acontecementos musicais), ximnasia, stoas (espazo arquitectónico rectangular cuberto e rodeado de columnas), etc.

Debemos sinalar tamén, que dado que a maior parte do **traballo é realizado por escravos e metecos**, os cidadáns dispuñan de **tempo libre** para o ocio, o deporte, a arte,... e isto reflíctese na arquitectura. Tampouco debemos de esquecer o **clima cálido** e pouco chuvioso do Mediterráneo que explica o **interese polas prazas descubertas e o desenvolvemento de espectáculos ó aire libre**.

Froito de todas estas circunstancias históricas son as chamadas *condicionantes da arte grega* (humanismo, democracia, naturalismo, busca da beleza, da proporción matemática e da harmonía) e as características da arquitectura clásica como vemos no Partenon e na escultura de Policeto e Fidias.

3. Análise formal e técnica

O Partenón é o templo que a cidade de Atenas levanta á súa deusa protectora, **Palas Atenea Partenos** que, tras loitar con Poseidón por conseguir o dominio da Ática, convértese na patroa de Atenas. O lugar elixido é o **punto máis alto da Acrópole** que desde había séculos era considerada polos gregos un lugar sagrado e dedicado a santuario e fortaleza.

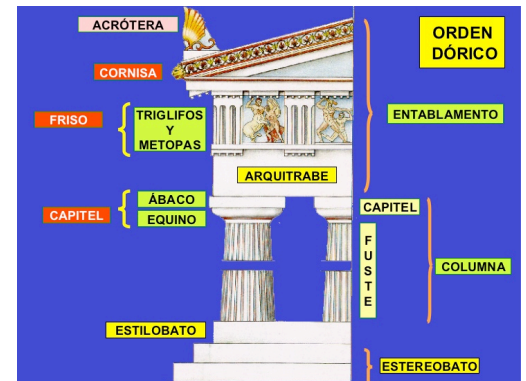
A **construción do Partenón iniciouse no ano 447 a.C.** segundo un proxecto dos arquitectos **Ictinos e Calícrates**, baixo a dirección de **Fidias**, a quen Pericles encarga a supervisión de toda a obra de reconstrución da Acrópole.

O edificio atravesou ó longo da historia, en séculos posteriores, situacións diversas. Utilizouse como igrexa cristiá, como mesquita, como residencia e mesmo como polvorín, e foi destrozado e espoliado en distintos momentos. Só a partir da independencia de Grecia no s. XIX se inicia a preocupación pola súa recuperación e conservación.

a) Materiais de construción

Os primeiros templos construíanse en madeira, pero pronto a pedra foi o material básico para a construción. Para o Partenón utilizouse a pedra máis rica de que se dispuña: o **mármore do Pentélico** de beleza cambiante segundo os reflexos e a cantidade de luz.

Despois de construído, os muros e as **columnas foron traballadas como se tratase de esculturas** para facer desaparecer calquera imperfección. Por último, o templo foi pintado (acróteras de moitas cores, fondo dos frontóns, métopas, ... en negro, vermello, azul,...)

b) Elementos construtivos e as súas características

É unha arquitectura **arquitrabada ou alintelada de orde DÓRICA**. Polo tanto, a construción do templo axústase a unhas regras preestablecidas. Os elementos construtivos son:

- O **muro**, ben traballado e cicelado. **Predomina nel o macizo sobre o van** que se reduce ás portas frontal e posterior.
- Os **soportes** son columnas de **orde dórica na súa maioría** – pórticos e interior da naos- ; na sala das virxes leva altas columnas xónicas. A **columna dórica** aparece sen basa, apoiada directamente sobre o estilobato, con fuste estriado en aresta viva. O capitel está formado por equino e ábaco. As **columnas xónicas** teñen basa con molduras convexas e cóncavas. Os fustes son máis altos e estilizados que na orde dórica; teñen acanaladuras. No capitel ten como elemento máis característico as volutas.
- O **entablamento** ou elemento sostido no Partenon, está formado polo **arquitraque liso**, o **friso** dividido en **triglifos e métopas** e a **cornixa**.
- A **cuberta**, exteriormente está formada **por un tellado a dúas augas**. Nos pórticos anterior e posterior leva dous frontóns.

c) Disposición e partes do edificio.

No exterior, todo o edificio, ó que se accede polas gradas de gran altura do krepis, está rodeado dun pórtico de columnas: oito nas dúas fachadas principais e dezasete nas laterais. É polo tanto **un templo períptero e octástilo**. Todo o exterior está coidado como se dunha escultura se tratase.

No interior había un edificio rectangular dividido en estancias:

- Un **pórtico** (Pronaos) na entrada onde se abría a porta á **estancia principal ou NAOS** na que estaba a estatua da deusa; a **naos** está dividida en tres naves con dúas filas de columnas dóricas.
- Despois está a **sala das virxes tamén chamada opistodomos**. É unha estancia ampla con catro elevadas columnas xónicas no centro. Alí **gardábanse os tesouros e ofrendas da deusa**.

- Por último, á entrada desta sala dispónse **un pórtico igual** que o situado no extremo do edificio e sostido por seis columnas dóricas.

A **concepción xeral do espazo do edificio** responde a un **eixe de simetría lonxitudinal** que ordena todo o edificio; hai tamén unha simetría anterior – posterior nas fachadas. O espazo interior non ten demasiada interese, case non existe no Partenón nin noutros templo gregos. Hai que **esperar á arquitectura helenística e sobre todo á romana para poder falar de espazo interior**. O edificio en Grecia concíbese como unha **habitación da representación divina**, e **non para reunións colectivas de fieis**. As grandes **cerimonias realizábanse diante, na explanada do templo**. Os gregos podían penetrar no interior pero facíano só para orar individualmente ou ofrecer á deusa exvotos e ofrendas.

d) Elementos decorativos e correccións ópticas.

No Partenón combínanse **dúas clases de decoración**: a **xeométrica e a escultórica**. Ambas distribúense e adecúanse ó marco arquitectónico segundo as ordes clásicas. **Toda a decoración é de Fidias e do seu taller**. Áchase situada en tres espazos diferentes: as **métopas, os frontóns e o friso do muro exterior**. Esta escultura será estudada no tema seguinte. (Ver tema escultura grega).

Aspecto importantísimo neste templo son as chamadas **correccións ópticas ou reaxustes** coa fin de acadar un encadramento da obra no seu conxunto perfecto. Deste xeito, arqueáanse cara a dentro lixeiramente tanto os **arquitribes como os estilobatos**, xa que o **ollo humano tende a cambar lixeiramente as liñas horizontais**. A **sensación visual é así de absoluta rectitude**. Tamén as **columnas dos extremos se acercan algo máis** que o resto ás súas respectivas compañeiras, xa que **é nelas onde a luz incide con máis forza, o que lles resta nitidez**, que desta forma se recupera grazas ó xogo de sombras. Estas mesmas columnas **inclináanse lixeiramente cara a dentro** para conseguir tamén deste xeito a máxima verticalidade óptica. Case se pode afirmar que non existe unha soa liña totalmente recta, todas se encurvan para conseguir elasticidade e adaptación ao terreo.

4. Breve conclusión.

Debemos sinalar que aínda que o Partenón é un templo de grandes dimensións, non colosal, (69'51m de longo por 30'86 m de ancho e a columna do pórtico de 10'43 m alto). **É símbolo do poder e do modelo político de Atenas (a democracia), e responde ás características da arquitectura grega:**

- **Canon de proporcionalidade** baseado no número de columnas e a proporción das medidas do rectángulo: oito columnas nos lados curtos e o dobre máis unha nos laterais.
- A planta responde ó **modelo xeneralizado do templo grego**: rectangular con **pronaos, naos e opistodomos**.
- Decoración escultórica de vulto redondo e relevos, e reaxustes ópticos.

Todo fai que o Partenón sexa o paradigma do **ideario arquitectónico do clasicismo** definido por tres conceptos: **harmonía, equilibrio e proporción**.

O ERECTEION

1. Clasificación.

Arquitectura **religiosa grega**, **etapa clásica**, **século V a.C.** (segunda metade). (421 a. C. – 405 a. C.)

Obra: o Erechteion, un **templo xónico**, **hexástilo** e **próstilo** situado na **acrópole de Atenas**.

Autor: **Mnesicles**.

2. Contexto histórico.

Idéntico ao do Partenón.

3. Análise formal e técnica.

O Erechteion está situado ao fondo da acrópole ateniense, á esquerda do Partenón. Parece que se levantou sobre un lugar especialmente sagrado e cheo de simbolismo relixioso: **segundo a tradición, alí brotara unha oliva sagrada** por orde da deusa **Atenea** despois do enfrontamento que esta mantivera co deus **Poseidón**. Precisamente, a estes dous deuses está **dedicado o templo (Atenea e Poseidón)** así como tamén aos heroes Erecteo (que lle dá o nome ao edificio), Cécrope e a súa filla Pándrosos.

O **material** empregado na súa construción foi o mármore branco do Pentélico e a pedra.

Planta e interior:

O edificio non responde a un plan **rigorosamente simétrico** (se o comparamos co Partenón), senón que en todo o contorno amosa unha certa peculiaridade. Isto debeuse a dúas razóns:

- Ás **irregularidades** do terreo que se tiveron en conta para construír os distintos corpos.
- Ás **necesidades do culto** en función do que construíron o templo e que hoxe **non coñecemos** con certeza. Como acabamos de ver, está dedicado a **varios deuses**.

Estas dúas razóns axudan a explicar a **concepción do espazo interior** no Erechteio, tan **subdividido e tan complexo** que o diferencia doutros templos e ademais dálle singularidade.

O templo, de planta rectangular, presenta dúas partes diferenciadas que se dedican a cultos distintos: a **parte oriental**, máis alta, dedícase a **Atenea Poliás**; mentres que a **zona máis baixa** está dedicada a **Poseidón e a Erecteo**.

O **pórtico oriental e principal** é **xónico e hexástilo**, e forma o pronaos que dá acceso á cella (naos de Atenea Poliás) onde orixinariamente estaba a estatua da deusa feita de madeira de oliva. Esta parte é como un só templo dedicado á deusa Atenea e non se comunica coa parte dedicada a Poseidón.

Na **parte occidental**, coincidindo coa sala dedicada a **Poseidón Erecteo**, abren nos seus lados Norte e Sur sendos **pórticos**.

O Norte resulta o máis alto ao arrancar da parte máis baixa do terreo, dispoñendo **seis columnas xónicas** colocadas catro de fronte e dúas nos lados laterais.

O Sur é o máis coñecido porque o sistema de apoio que utiliza son as **cariátides**, termo que designa a **escultura feminina vestida que substitúe ao fuste da columna** nunha estrutura arquitectónica e que está coroada por un tocado troncocónico que fai de capitel sobre o que descansa un arquitrabe. **Son obra dun escultor discípulo de Fidias**. A este pórtico, como podes ver en planta, non se entra desde o exterior senón que encerra as escaleira que levan á tumba de Cécrope.

En conxunto, o Erecteion é unha construción moi orixinal, planta e alzado vanse adaptando ás irregularidades do terreo e ás necesidades do culto. **O seu exterior** desconcerta pola súa distribución a diferentes niveis. A primeira vista destacan as columnas xónicas, arrimadas (adosadas) unhas e exentas outras, que presiden a construción. En todas as partes do templo se segue **a norma xónica por iso debemos explicar a orde xónica** recollida en páxinas anteriores.

A parte máis fermosa e coñecida é a **TRIBUNA OU PÓRTICO DAS CARIÁTIDES**, figuras femininas que substitúen ás columnas. Esta tribuna está dedicada á filla de Cécrope (Pandrosía ou Pandrosos). A denominación de *Tribuna das cariátides* **pensouse que tiña a súa orixe nas mulleres de Caria** (cidade aliada aos persas contra os gregos) que segundo a lenda foran escravizadas durante as Guerras Médicas. Hoxe sabemos que a lenda non é válida como explicación. As figuras femininas **aparecen inmóbiles, pero en ningún momento ríxidas**; o peso do corpo descansa sobre unha perna e manteñen os **brazos pegados ó corpo para aumentar a sensación de soporte** (ver características escultura clásica, t. 3).

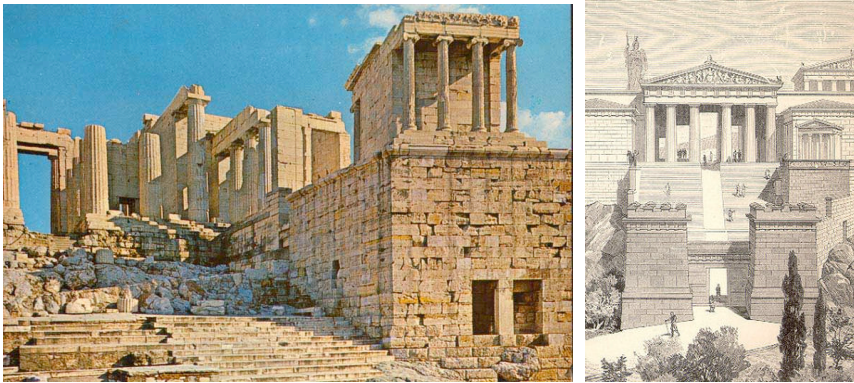
Decoración: ademais das cariátides, o templo está **decorado con dous frisos xónicos** continuos de diferente formato; un rodea o edificio central, mentres que o outro decoraba tres lados do pórtico norte. Lucía unha **fermosa policromía** e mesmo se chegou a empregar **ouro para a decoración das molduras**. Como a orde xónica esixe, a talla ornamental das basas e dos capiteis das columnas e dos marcos da portas e ventás era dunha delicadeza extrema.

4. Breve conclusión.

O Erecteion está considerado como **un dos edificios máis complexos e refinados da arquitectura grega**. É de pequenas dimensións (16,63 m. ancho por 22,76 m. de largo) se o comparamos co Partenón. Aínda que peculiar, como vimos, segue as características xerais da arquitectura grega:

- **Réxese polo número e a proporción** na escala humana, **harmonía visual**.
- Sistema **arquitrabado** e emprego dunha das ordes arquitectónicas, **a xónica**.
- É obra dun equipo baixo un mestre que conseguen unha **gran perfección técnica**: cada peza é tratada como unha escultura.
- É un **templo**, o edificio máis importante da arquitectura grega.

PROPILEOS (Non estudar para exame)

- É a **porta de entrada á Acrópole** e foi construída polo arquitecto Mnesikles, baixo a dirección de Fidias entre os anos 437-432 a. de C.
- A construción desta entrada monumental presentaba problemas. A solución foron os Propileos formados por :
 - Un **pórtico dórico de seis columnas** rematado con un **frontón na fachada oeste e flanqueado**, en ángulo recto, por dous pórticos dóricos máis pequenos. O intercolumnio central ensanchouse con un tríglifo e unha métopa máis para que puidesen entrar os carros e os cabalos; os pións subían polos escalóns situados ós lados.
 - **Tres columnas xónicas**, a cada lado, enmarcaban o camiño de acceso dentro da estrutura e a porta interior repetía, outra vez, o pórtico dórico rematado con frontón. Ademais, o paso interior estaba enmarcado polas dúas salas das que non coñecemos a función. Ó comezo da guerra do Peloponeso detívose a construción e as salas nunca se acabaron.
- A idea dos Propileos consistiu en crear un edificio monumental visible desde calquera punto da acrópole. Construído de mármore do Pentélico.
- O seu exterior é nobre e cheo de graza. As columnas seméllanse ás do Partenón, tanto pola elegancia das súas proporcións como pola súa forma.

ACTIVIDADE:

Elabora ti un práctico semellante aos anteriores sobre o **templo de Atenea Niké**. Utiliza os seguintes datos e podes usar outros que consigas por ti mesma/o.

Datos sobre Atenea Niké

- Segunda metade do s.V a. de C. (449-425 a. de C.), etapa clásica.
- O templo levántase na parte sur occidental da Acrópole, nun recanto que se adianta á dereita dos Propileos.
- O seu construtor foi Calícrates, un dos que axudara no Partenón e posible discípulo de Fidias.
- O material é o mármore branco.
- Está dedicado a Atenea Niké “vitoriosa” e gardaba unha estatua que se chamaba Niké áptera (sen ás). Foi construído para conmemorar un tratado de paz vantaxoso para a Ática.
- É un templo de pequenas dimensións: unha fachada de 5’50 m. e unha lonxitude de 8’30 m . De planta rectangular. **É de orde xónica, tetrástilo** (catro columnas en cada pórtico) **e anfipróstilo** con columnas de fuste monolítico.
- A planta está formada por unha pequena **cámara ou cella** de 4,20 x 3,80 m. e enmarcada por un pequeno pronaos e por un opistodomo estreito e con catro pequenas columnas xónicas en cada pórtico. Esta descrición non é aceptada por outros especialistas quen afirman que o Atenea Niké só ten unha estancia, **a NAOS**.

- **É moi interesante a decoración.** O friso continuo está percorrido por unha belísima decoración escultórica, **en relevos**, sobre a Vitoria, ben soa, ben diante de Atenea. Estes relevos probablemente foron esculpidos por mestres que aprenderon o seu oficio con Fidias. A figura máis fermosa e coñecida é **a Vitoria desatando a sandalia**, o seu transparente vestido, de estilo fidíaco, parece unha cascada de pregues que subliñan as graciosas formas da Vitoria. Tamén orixinariamente, estaba pintado o friso de varias cores. Esta figura foille atribuída ao escultor Kalímaco, un dos principais representantes do refinamento da arte do último clasicismo da Ática (máis manierista e menos clásico).

Este templo foi desmantelado polos turcos, que empregaron o material para as fortificacións e restaurado no s. XIX.

Debes completar a información e estruturala nos seguintes apartados:

1. Clasificación: cronoloxía, estilo, obra

2. Contexto histórico

3. Análise formal e técnica

3.1 Materiais de construción

3.2 Elementos constructivos e as súas características

3.3 Disposición e partes do edificio

3.4 Elementos decorativos

4. Conclusión

Vocabulario para a proba do Selectivo propio deste tema:

Aparello e distintos tipos deste: **almofadado, cachotería, de cantería.**

Arquitrabe

Base

Capitel dórico, xónico e conrintio.

Cornixa

Entablamento

Éntase

Friso

Fuste

Metopa

Tímpano

Triglifo